

דברים על תודעתנו ההיסטורית

חיים הלל בן-ששון

לנשמת סגן משה [מודי] כספי, בן נעמי ואפרים,
שנפל בקרב ברמת הגולן בערב סוכות תשל"ד.

בו, טבוע עמוק חותם המהלומה של השואה. היא שטבועה בנו המוכים, היא המתחוללת מבחינה רוחנית בעמים המכים או באלה שהביטו דוממים בטבח. מאלרו הגדיר את השואה (ב"אנטי-ממואר" שלו) כמדורה הגדולה שסביבה חגים נושאי התרבויות והתרבויות כפרפרים, לא מתחממים לאורה והם בסכנת שריפה באשה. הרי מוקד אחד שצריך היה להיות מקור לתודעה היסטורית איתנה והוא — לאו דוקא בדרך הפאראדוקס — מוצא לחולשתה של התודעה ההיסטורית בדורנו. אמצעי התקשורת ההמוניים קושרים אותנו עם הקרב ועם יומם, עם המתרחש ברגע שהוא מתרחש. המרחק נעלם; הפרטיות נעלמה, הן של הפועל הן של המתפעל. לכאורה הרי מקור לחיזוקה של תודעה היסטורית. אתה משופע במאורעות; אתה תחת מטר רשמים, בחזות, בקולות, באותיות. ואף על פי כן מכל אלה פתח לחולשתה של התודעה ההיסטורית. אנחנו היהודים פרצנו אל שערי ההיסטוריה כעת בצורה שלא ניתנה לנו זה אלפי שנים. עימותנו עם החיים ההיסטוריים הוא כעת כמעט בכל התחומים. עימות זה היה צריך להיות, ונדמה לנו שיהיה מקור לחיזוקה של התודעה ההיסטורית. אבל הוא גם מקור לפרובלמטיות רבה שבתוכנו בכיוון זה כיום. לא רק אנו, לא חיינו בלבד כיום, לא היהודים יחידים שאצלם שואלים משוררים והוגים מחדש, מה אנו ומה חיינו, האם אנו ככל אלה סביבנו? השאלות נשאלות בעולם המערבי כלו; ומכיון שאנו חלק מהעולם המערבי, בטובתנו או בעל כרחנו, הרי בתודעה ההיסטורית שלנו ובבעיותיה ישנו עוד היבט אחד, בין שהדברים באים בהיסח הדעת ובין שמקדישים תשומת לב רבה לקליטתם. רבים בינינו, ואכן רואים הם עצמם טובים, הקשורים לעיון, לניתוח ההגיוני או הרגשי הבאים מפאריס, מרומא, מלונדון או מניו-יורק.

הלכי הרוח ומסלולי ההגות נפתחים ונסתמים בימיו מהדהף ההסטה מעל קו ההתפתחות אל נקודת הקיום באשר היא, וכאילו היא לעצמה, ריבונית ופועלת בבידודה במקום, בזמן וביחיד. אף מוסתת הדעת מן החיים במילואם והיא ניתנת לחווייה העומדת יחידה ומיוחדת. אפילו מעגל אין כאן. אי-הראציונאליות קיבלה בשיטות הפסיכולוגיה ובדרכי הרגש מעמד של גורם יחיד בדפוסי הרעיון וכליו שנודע לו צידוק ראציונאלי. כך מוטל היחיד אל שברי עצמו ושברי שבריו בתחומים הרבה. ברעידת אדמה רוחנית זו מתמוטטים לא רק בנייני הרוח והליכוד התברתי אלא נמחקות גם אמות המידה לתכניות אפשריות של בנייה חדשה, ואין דרך לשרטוטן.

במשבר זה של הרוח התודעה ההיסטורית גם נפגעת ראשונה, שכן היא הכלי התבוני המודד את הבלתי-תבוני כשהוא לעצמו, אך לא מתוכו בלבד, והיא גם נתבעת ראשונה להיחלץ לתיקון עולם הרוח. נושאי המיוחד הוא סיפורה של חולשה ושרשי הלבטים בתחום התודעה ההיסטורית מרוב השפעה ומוקדים מתחומי הכרה ותודעה אחרים. בשעה זו ההיסטוריה מתדפקת בפועל ממש עלינו, לא רק על שערינו — על יהודים, על אומות העולם. לא זו בלבד, כיום עוסקים אנשים בהיסטוריה באופן מקצועי, אם אפשר לומר כך שייכים ל"גילדת ההיסטוריונים", אולי יותר במספר מאשר כל האנשים שעסקו בה בעולם מלפני כן.

ואף על פי כן "יש בעיות" בתחום התודעה ההיסטורית. לא זו בלבד, נוסח נושא ההרצאה הוא אמנם שאלה הן "בעיות התודעה ההיסטורית היהודית בדורנו", ואילו לאמת המשמעותית אלה הן חלק של בעיות התודעה ההיסטורית של דורנו בכלל.

במהותנו, במה שאנו חולים בו ובמה שאנו בריאים

כשלושת אלפים וארבע מאות שנה, שנות חיים שיש עמהם דעת. זו אומה שידעה לקחת בתקופת המקרא מאוצר הדיפלומאטיה ומן הדפוסים של חווי העבודה של המלכויות והעמים אשר סביבה את מושג הברית ולהפוך אותו למערכת נצחית של יחס האדם היהודי אל אלוהיו. אומה זו היתה בבית עבדים במצרים, וראתה פירמידות, ואף על אדמתה שלה נמצאו אס-טלות של מצרים ושרידיה של בבל, ואם על פי כן אם אתם קוראים את המקרא לא רק שאין לאל דמות הגוף או דמות כל-שהיא, אלא גם למלכים אין גוף ודמות הגוף. יש להם אופי, וזה אין לפסליהם של מלכי מצרים ובבל, שהם לפי סטריאוטיפ. פרט לשי-עור קומתו של שאול — "משכמו ומעלה" (פראנק-פורט הוכיח ששיעור קומה זה דוקא הוא סטריאוטיפ של מלכות במזרח הקדום) ופרט לקווים אחדים במר-אהו של דוד הצעיר ושערו של אבשלום המורד, אין לנו תיאור, אף לא מילולי, איך נראה בפועל ממש מלך בישראל, לא נערץ ולא בלתי נערץ, לא זה שעשה את הטוב בעיני ה', לא זה שעשה את הרע בעיני ה'. כשם שהועתקה הברית מן הדיפלומאטיה וחווי העבו-דה אל עולם המושגים הרוחניים, היתה לדפוס בעל עוצמה רוחנית ועיצבה אותה בכוחה, כן הועתק תי-אור האדם בהיסטוריוגרפיה שלנו מן המראה החי-צוני אל הצגת האופי ומשרטוט הקווים אל ניתוח המניעים. אנו אף אומה שידעה להפוך את האסון למקור תקוה ואת הזמן ההיסטורי מן המעגל הפגני לקו המוליך מעצם ציורו אל העתיד הטוב. הדינא-מיקה של ההתקדמות שבהיסטוריה ולא הסטאטיקה של המעגל שבה, אנו הכנסנו אותה למחשבה ההיס-טורית, ומאתנו המשיכה אחר כך הנצרות, ובמידה מוגבלת קצת יותר בעניין זה גם האסלאם.

כך פעל כוח הרוח להשתלטות על החמרי, אף בתחומי הסיפור והתיאור, באומתנו בעבר המקראי. ואילו כשאנו מתעניינים כיום בעבר בארץ זאת, הרי אנו פונים אל האבנים ואל החרסים, אל הארכיאולוגיה, ולא כדי להשתמש בהם כעזר להבנת הטכסטים, אלא כדי לראות בהם מקור של הדמות. לא זו בלבד אף על פי שפרצנו בעזר אל שערי ההיסטוריה המדי-נית, אף על פי שהיא מתדפקת בסערה ובאימה בשערי הוייתנו המחודשת. ולא תם בשבילנו יום קרבות, ולא חדלה מלבנו השאלה איך לעמוד בכאב ובהישג; למרות כל מוחשיותה ועצמתה זו של ההיסטוריה יש בתוכנו — גם בתוכנו, פחות אולי אמנם כאשר באו-

מתוך השפעות אלו שמן המערב בני אדם אומרים: הלאומיות נגווה בעולם, אנו חיים אולי בשעת פרפר-רים של גסיסתה. דפוסי התודעה ההיסטורית שלה פג כוחם. אבל העולם — אם אין אתה עוסק בצמצומו למערב בלבד — הוא גם סין, הוא גם רוסיה, הוא אפריקה, הוא אסיה. בשעה שמאלרו ביקר בסין וראה את הערצת האנשים לשרידים הפיסיים של נוכחות היושב-ראש מאו באיזור הזה, רשם לעצמו: "סין זו היא כה בלתי דתית, אך היא קשורה קשר כה איתן לאדמתה, לנהרותיה, להריה ולמתיה. היא קשורה לתחייתה מן המתים בצורה אחרת של פולחן האבות הסיני, בפולחן שבו תולדות השחרור הם הם האבנגליון. ומאו הוא האל הבן, באותו מובן שבו היה הקיסר בן השמים".

ובנוסעו באותו מזרח רחוק נפגש בהודו עם נהרו ושמע מפיו משפט רב-משמעות גם בשבילנו: "אולי רציתי ללכת עם הודו יחד — אמר נהרו — אל העבר של כל העולם כולו. אך אני רוצה להיות בטוח לפני שאצא למסע שלא אאבד אותה, את הודו, בדרך אל העולם". קראו לדברים אשר תקראו, בין שתגדירו אותם באותם מונחים חצי דתיים, חצי מיסטיים וחצי אירוניים של מאלרו, בין שתגדירו אותם בצורה אחרת, אין גסיסה של תופעות אלה, בסין ומהודו, וזהו חלק גדול של העולם. זו אף זו, חלק מן המשבר שאנו חשים בו במערב (במשמע כשאנו מושפעים מצרפתים, מאנגלים, מאיטלקים ומהולנדים), נוצר על-ידי כך שתופעות מסוימות מעולם זה של המזרח הלאומי באות וכאילו לזעגות לניבוב המתגלה במה שהיה קודם מלא תוכן בעולמו של המערב. בעולם המערב חל המשבר בתודעה ההיסטורית, מתוך שלילת הער-כיות שהיתה קודם בחייו, בעטיו של ניתוח דפוסים ששמרו עד לימים אחרונים על צורותיה; במערכת תופעות המצטרפות יחד ויוצרות מסגרות של הבעי-תיות ההיסטורית. השפעת השואה, הויית העיר, ההמולה במקצב החיים והידבקות הרחש והמאורע במהירות ובעצמה ביחיד, הן קוי המסגרות של הבעייתיות הזאת.

אצלנו פגיעתה חמורה ביותר, שכן היא באה להש-כיח עולמות עשירים בימים, בהישגים ובחוויות של העבר היהודי. ועל הכל עשירים הם בהמלכת הרוח על החומר, בתפיסת ההיסטורי וההיסטוריה. הרי אומ-תנו אומה ומה שיש בתולדותיה, היינו, בתודעתה ההיסטורית כמות שרשמה לעצמה, קיים לפחות

ריות בהיקף גדול — מול חויות המלחמות הנפוליאון-ניות, של מלחמת העולם הראשונה, של המהפכה הרוסית ומלחמת העולם השנייה, בחרו למוקד תמונתם האמנותית את הספציפי ביותר שבהיסטורי מתוך ביטולו של ההיסטורי עצמו. נטלו את האינדיבידואלי שהוא חותם האמת של ההתרחשות ההיסטורית, את היחיד שהוא נושאה, ואתם הציעו כדפוסים היחידים בעלי הערך להבנת ההתרחשות ההיסטורית; המכילה יותר מאשר את נושאה וחותם מהותה; המכילה את צירופם יחד, ובה על הכל 'הנשוא' של המשפט ההיסטורי — הרבים והליכוד שלהם. התרשמותו של האמן שאפה לדחוק את ההגיון של המתבונן במכלול ולהחליפו במיתוס של היחיד, ונוצרת מיסטיקה ללא אל, גורל ללא מעצב אותו, אינדיבידואליות ללא תבניות. כוח ללא מקור. תפיסות רגשיות אלה חודרות להגותם של בני אדם. ניתן להן ניסוח עיוני: הן התקשרו לתופעות מתחדשות בחברה העולמית. והיו ענין אחר שמכה על קדקדה של ההווייה ההיסטורית במערב, והתחושה החברתית תמציתו של עניין זה, אמורה בתוקף בדברי משורר כושי בן זמננו * : "האזינו לעולם של הלבנים! כיצד מאוסים עליו, על עולם זה, מאמציו הגדולים. כיצד נשתבר קול המחאה שלו תחת הכוכבים הקפואים. כיצד משותקת מהירותה של פלדה כחולה במיסתורין של הגוף, או של הבשר. האזינו, איד בשמע צליל מפלותיהם מתרועעות נצחונותיהם. האזינו, כיצד הם כושלים ונופלים באליביס הגדולים שהם ממציאים בעצמם. רחמו רחמו על כובשינו הנאיביים יודעי הכל. הידד לאלה שמעולם לא המציאו דבר. הידד לאלה שמעולם לא גילו דבר ולא חקרוהו. הידד לאלה שמעולם לא ניצחו שום דבר. הידד לשמחה, הידד לאהבה, הידד לכאבן של דמעות שזכו להגשמתן". באפריקה שבה נכתבו שורות אלו אוהבים מאד את מהירות הפלדה הכחולה. ואפריקה איננה בדיוק — גם לא בנגריטיד (הכושיות כאידיאל של תרבות) — סמל ויתור על כל הכיבוש. אבל הקול שנשמע מעבר אפריקה ומעריציה, והוא חודר ומצלצל באזניהם של בני אדם באירופה, מתכוון להשמע באמת כקולן של דמעות שהגיעו להגשמתן, בביטול היש היוצר, ההיסטורי. הוא קורא ואומר להם לבני אדם: אל תתאמצו. הוא משתדל ללמד: הבל ההישג ושוא

מות אחרות של המערב — אנשים שרוצים בידועים, כהווייה תרבותית, לנתק את עצמם מן העבר ולחיות בהווה ההיסטורי.

איך יקרו דברים אלה? מניין משבר מעין זה אצל אומה היסטורית זו? מניין המשבר במערב, שלקח ממנו את תקותיו, את הדינמיקה שבזמן, את המשמעות של היסורים, את כוח התקווה? דומני, התשובה היא בכך שהספרות באירופה נעשתה במידה ניכרת דוברת של כל ההיסטוריות. את דפוס התודעה ההיסטורית ניסו לשבור באופן שיטתי ענקי הספרות בצרפת, טולסטוי ופאסטרנאק ברוסיה. כשאתה רואה את גיבוריו של סטנדהאל מגיעים אל שדה קרב גדול הרי מוטלים הם אל פגישה עם המציאות כיחידים אבודים: קליעי התותחים חופרים גומות, מעלים מים, פגר כאן, עגלה הפוכה כאן, תדהמה, שינה — אין משמעות לשום פרט משום שאין כלל מצרף. היחיד כאילו שולט, אבל היחיד מפורר לא רק לעצמו אלא בתוך עצמו. כשהגדיר טולסטוי את ספרו הגדול "מלחמה ושלוה", העמיד את המלחמה כביטוי מובהק של ההיסטוריה מול השלוה, כביטוי הטבעי של חיי היחיד. האירופה ההיסטורית היא שהמצביא הרוסי הגדול אשר טולסטוי מעמידו כניגודו של נפוליאון — שהצרפתי מעוניין בהנהגה המדינית והלה ביחיד בעמידתו הטבעית — הפך לימים ברוסיה לסמל של מלחמת-מולדת של המלחמה המשמעותית. טולסטוי גילה את הגדלות החד-משמעית של הרגע. אבל הוא רצה לצרף את הרגע בשביל היחיד מניתוק הרצף של הרגעים במבנה הזמן ההיסטורי. ברומנים הגדולים של די גאר היחידים תוהים על מלחמת הער-לם הראשונה, הסוציאליסט הקיצוני ובעל הלך הרוח הבורגני, הרופא והדיפלומאט. ומתוך תהיתם אובדת המשמעות של הכללי, והיחיד נשאר בסופו של דבר כערער בערבה של התרחשויות וסופו — או שמאבד עצמו לדעת או שהוא מת כשאבדה לו כל משמעות שנודעה קודם למאורעות בעיניו. ואילו פאסטרנאק, המגיב על המהפכה הרוסית, המשטר הקומוניסטי ומלחמת העולם השנייה, רצה לראות בהיסטוריה את הצמיחה של טבע בלבד; ובשם האנארכיזם הדתי שלל אותה. הוא שלל אותה במיוחד לגבינו, אבל הוא שלל אותה גם בכלל; הוא חי בזמן מהפכה, הוא השתתף בה.

כללם של דברים, אמנים גדולים אלה שכל אחד מהם עמד פנים אל פנים מול ההתרחשויות ההיסטורי-

* G. Barraclough. An Introduction to Contemporary History, Penguin, 1967, p. 266-67).
Césaire, (Cahier d'un retour au pays natal)

ודאות ההישג אבל יש עמה המאמץ של הספק להגיע אל מירב הביקורת האפשרי.

אנו היהודים נתנסינו בתקופת הזמן למן שנת 1939 ועד היום במשטמה שכמותה לא ראינו אף אנו עד כה; משטמה שהוציאה את מובן האיבה לנו מן ההיסטורי והדתי העשוי להשתנות, אל הביולוגי והדטרמיניסטי. ובכך צריכים היינו ללמוד מה איום הוא עולם שאיננו היסטורי מבוקר. כמה איום הוא עולם שבו אומות בונות כביכול את הגישה אל בני אדם על האוטומאטיות הביולוגית ועל האוטומאטיות של גורל חתום במסתורין של הווייה, הרגשה ודם. איך אנו מגיבים על השואה? מה יחסנו אליה? אומרים בני אדם: אימה חשכה. ועם האימה אל תתמודד: אם מאמין אתה, הכה על חטא; מפני שאם אין אתה רוצה להכות על חטא על החזה שלך על כרחך אתה מכה על חזהו של האלהים. ואומרים אחרים: עם האימה אל תתמודד. האדם בימינו פרי פר מסביב למדורה זו. הפרפר איננו מבין את אשר הוא מרחף סביבו: או שיש לו אור לזמן קצר, או שהוא נשרף. ואומרים בני אדם: היתה השואה והיא נטלה כל משמעות מן ההיסטוריה. בכבשנים של אושוויץ נשרפו המשמעויות של ההווייה האנושית. אך לא כך הגיבו קדמונינו על הרשע ועל עמידתם לפני האל המתירו בעולמו. רש"י הזקן, שמסע הצלב הראשון ירד עליו בשנות חייו האחרונות, הגיב עליו לא בנוסח של "מפני חטאינו". הוא תבע מאלהיו, כשהוא חש עצמו עומד עם התורה ובעי-מות אתה, כביכול. מצד אחד הוא מבקשה: "תורה התמימה אלפיים קדומה חלי נא פני אל בעד יונה תמה", ובאה לאחר מכן הרצאת דברים שכולה שבח ליהודי היושב בבתי מדרשות שבגלויות. וסמוך לאלה משמיע רש"י 'איום על התורה': "אם אין ישורון רבניך לרון, הרי את משותקת מכל פה וגרון. דדיך מי יינק? תענוגיך מי יתפנק? אם גרון תוגיך ישונק ויחונק". וגדול התורה, שהגיש לה את האול-טימאטום של חדלונה באם יחדל נושאה ההיסטורי, מוסיף ואמר: "גרשי בתחינה פני עזרה הישנה; והתכסי שחורים כאשר אלמנה. בקשי עלבון חסידיך, ושפיכת דם לימודיך מיד בני זוננים מכריתי תלמי-דיך". והגדיר האיש מה נקמה תבקש: "שאלי מאת הנורא להתעיל [מלשון תעלה-תרופה] מחץ ומוסרה. מבין מבעיסי יקבץ עם מפוזרה. השב שבות אהלך, בישורון מלוד מלך. רעיך ואחיך בתוכם להתהלך".

ההיסטוריה היוצרת. החויה האישית היא חזות הכל. אל תתאמצו, הידד לאלה שמעולם לא התאמצו. ואל תתבוננו לתולדות המאמץ, זוהי מתלאה; ואל תחרו. הידד לאהבה הפשוטה.

אנדריי מאלרו אמר שהוא מביא דברים מתוך ספר אורינטאלי, כי האדם איננו יכול לדעת את המציאות ההיסטורית כשם שהעקרים אינם מסוגלים לתפוס מה טיב גלגלי מרכבות המלך הדורסים אותם. ואני חושד שהמובאה יש בה יותר ממה שבלבו של מאלרו על המזרח מאשר מן המזרח ודעתו עצמו. מכל מקום ראיית בני אדם כעקרים, תפיסת ההיסטוריה כמרכבות-מלך העוברות עליהם מלמעלה—היא ביטוי של גיכור מוחלט של נפש האדם מעברו, מהווייתו ההיסטורית. נמצאנו למדים: גם ממקורות תרבותיים עמיקים ונרחבים וגם מחוויות חברתיות והיסטוריות בימינו יצא הערר על ההיסטורי, על ערכו של העבר בעל המשמעות, פרי המאמץ, העולה מתוך החקירה. וכך עולה מגרונם של דוברי מגמות שונות האמת החלקית, רעה מן הכוזב המוחלט, כי הגורל הוא שמעצב את האדם, ואין בלתו. אל האמת הזאת חזרו בדרך זו או אחרת סטנדהאל, טולסטוי—האחד ללא אל, האחר עם אל משלו; אליה חזר פארסנאק עם האל הנוצרי. בתלמוד בבלי, מסכת סנהדרין (מ"ג ב'), אומר עכן, בשיחה עברית טובה: "יהושע בגורל אתה בא עלי? אתה ואלעזר הכהן שני גדולי הדור אתם. אם אני מפיל עליכם גורל על אחד מכם הוא נופל". תן תודה. החכם התלמודי לא הבין את הגורל כנותן משמעות, לא תפס את הקביעה העיוורת. הוא ראה גורל כפסול בהכרה בין בני-האדם. עולם המשפט הראצינאלי ועולם ההיסטוריה בעלת התוקף העצמי מתקוממים נגד מושג הגורל השליט ומסירת האדם למחותו העוורת.

עולמה של ההיסטוריה—כפי שנתפתח בדיסקיפ-לינה ההיסטורית—הוא עולם שרוצה במיוחד להת-בונן ולהבין, להעניק מימד תבוני לבלתי-תבוני במבט ראשוני ולהוסיף שיעור-קומה של עבר ארוך להווה החולף והקצר. שנותינו שבעים, ואם בגבורות שמונים, ואיננו גיבורים בשנת השמונים לחיינו. מאמץ ההיסטוריוגרפיה והתודעה ההיסטורית הוא לתת עומק לחיים מתוך העבר המבוקר. ברם, בימינו צפה ועלתה התביעה של הרלוואנטי; ותביעה זאת מחזירה אותנו אל הסיפור הבלתי מבוקר, אל הדרשה הבלתי מבוקרת, במקום הגישה התבונית—שאינן בידה אמנם

בימינו יש מורים בבתי ספר תיכוניים עבריים בארץ האומרים: "נמאס לי ללמד היסטוריה יהודית". צורה משונה זו של ההתייחסות לעברנו הלאומי נתגבשה כיון שהתחיה הלאומית באה אצלנו אחרי שלמעלה ממאה שנה רווחה בחוגים שעיצבו את התודעה ההיסטורית המודרנית בקרב היהודים הרגשה של התפורה ררות הלאום היהודי כנושא התודעה ההיסטורית. כך נתגבשה בדרך פרדוקסלית התפיסה אצל ציונים, שלהיות עם ככל העמים, פירוש הדבר להתנתק מתודעת הרצף בעבר ההיסטורי — שלא ככל העמים.

שבירת תודעתנו ההיסטורית במערכות חכמת ישראל אל ובמערכות ההתבוללות במאה התשע-עשרה עברה בדרכים מוזרות אל מערכות הציונות והיא פרקה את מטענה הרוחני הסגולי, כדי להתבולל כאומה.

וכך אירע, שתנועה ותחיה לאומית, דחיפה למאבק, ומאבק שבאו והיו מכוחו של רעיון והתמדתו, מכוחו של דימוי והתמדתו, מכוח הרוח באדם היהודי שגובש; גורמים שהעמידו כעובדה נפשית וחברתית אדירה את זכותנו לקיום עצמאי בארץ — תנועה זו פנתה בימינו ובארץ והניחה הנחות של רצף ביולוגיסטי בלבד לגבי דבר שהיה כל כולו רוחני, כל כולו חילון של מושג הברית העתיקה.

ליהודי בגלות היה הקשר לארץ בן-קיימא ברוחו, ברוחניותו, ומכוחו קמה תנועת התחיה הלאומית. ואילו בתי-הספר וההסברה שלה פוגים להגיה, שאין צורך להקנות קשר זה בדרכי הרוח שבהן התקיים עד כה; הוא — מובן מאליו; הווייתנו ותודעתנו הלאומית כיום מתנועעת ברוחם העזה של הרבה מאד דברים: אין זו תנועה יחידה, זו טלטלה רבת מבוכה כרוב הכחות המנידים ומטלטלים. הרי היא התנועה של נכדי יהודים מן העיירות באירופה המזרחית הגרים בגורדי שחקים שבמטרופולין של העולם; ובין בירור מפוכח ביותר של עסקיהם לבין ביקור או שניים מסתוריים למחצה אצל הפסיכיאטר שלהם, מעמידים הם את הניכור כסימן מובהק של התרבות היהודית. והם שוכחים שעד למחצית השניה של המאה התשומה עשרה לא היה אף יהודי יחיד מנוכר מן החברה שלו, שהשתייך לה. התרבות היהודית היתה באופוזיציה; אך בתוכה היה ליהודי חם. בתוכה היה ליחיד יהודי בית מבטחים, חברתי ונפשי. הנכר מוצע כסימן לנו משום שהוא באופנה, והוא באופנה משום שנתלכדו בהערכתו החיובית כמה תופעות וסימנים של שלילה.

הרי הנקמה מן התיקון — מקיבוץ גלויות, השבת המלכות. זאת אף זאת, הוא, הזקן בשמפניה במקום שעברו הצלבנים, ממצה את החשבון בדיק עמהם על הארץ. כשם שרש"י פתח את פירושו בתורה בשאלת הזכות לארץ, שהוא הפאטרימוניום שלנו, מורשת ונחלה לנו מבורא העולם, ולא הפאטרימוניום של אלה שהולכים אחרי ישו. כך הוא אומר כאן, בבקשתו: "בארץ הקדושה יפי אמריך לפרשה, יהירים בני בלי שם באף וחימה לגרשה. צאצאי חסידים, חברים ותלמידים, קבוע יקבעו שם תרביץ לימודים". (פיוטי רש"י, מהד' א.מ. הברמן, ירושלים תש"א, סי' ו', עמ' כ"א—כ"ג).

הווה אומר, עיקרה של הנקמה הוא בנצחון המדיני והתרבותי: הצלבנים יצאו, וישראל ילמד במלכותו את תורתו. למהותם של הדברים אמר רש"י בפיוטו את אשר פסק הרמב"ם בסוף הלכות מלכים. באחרית הימים יבואו ימות המשיח של מלכות וקומה זקופה ועם קטן יהא גושא את הידיעה האנושית ואת המופת של אמונה ומלכות מתוקנת לעולם כולו. המבוקש מפויט ונחקק תחת הלם מכות. מה שנאמר נאמר מתוך כוח. ונאמר דברי הפיוט במצב שעלול היה להראות גם למאמין גם כבלתי מאמין בישראל כקץ ההיסטוריה. משום שגדולתה של האמונה נישאה בימים ההם בחרב ולא היתה חרב בידי ישראל. אף על פי כן היה כוח בישראל. אף כשאתה קורא את הכרוניקות של מסעי הצלב (קצת אחרי רש"י במחצית הראשונה של המאה השתיים-עשרה) אתה שומע שאנשים אלה אומרים חוזרים ואומרים: לא מפני חטאינו, אלא אלוהים בחר בנו למות מפני שאנחנו דור חזק. אלוהים שם מחבת נחושת (זה ביטויים הציורי המיתי) בינו לבין תפילתנו, מפני שהוא הכיר אותנו; שמאנתו אפשר לגבות את החוב. וזה הדור הוא נבחר לפניו להיות לו למנה, כי היה בהם כוח וגבורה (ר' שלמה בר שמשון בכרוניקה שלו). רש"י, הרמב"ם כותבי הכרוניקות — כולם בני המאה הי"ב — באים לומר שמאמין, ובעיצומה של ההתרחשות, יכול לעשות חשבון עם אלוהים ותורתו ולהשאיר מאמין, אם אינו עושה שקר בנפשו. וחשי בון מעין זה ערך עוד בראשית המאה היא רב האי גאון.

במה שניתן לכנות מערכת התרבות הציונית נפגעת התודעה ההיסטורית במידה רבה אף מפגיעת גורמים שמגוף התעוררות התודעה הלאומית בעת החדשה.

את פרצופיהם בתוך טינופת של כלבים. במהירות ובפלגות קטנות מעמידים לוחמי הגרילה אל הקיר כתריסר ציונים מתייפחים, שבורים, וביניהם גולדברג (דידו של אחד הכושים) לפני חנות המשקאות שלו והורגים אותם באקדחים; והגרילס נעלמים מהמקום בהשמע הסירנות של 'חוזירים', השוטרים. וילי, זה הסופר הכושי, כתב את סיפור הפוגרום תריסר פעמים ואולי יותר, אבל הסופר היהודי לא חיפש עוד. באחת מהרצאות הסיפור הפקידים השחורים שבתנויות מנ"סים להגן על הבוסים הקודמים שלהם, אבל מגרשים אותם בריות באויר. אחד מאלה שמתערב נהרג כ'ציוני' וכאז הרהר ל'דוד תום' יורים בו בפרצופו. ובקצה העמוד האחרון של הנוסח האחרון שנמצא נכתב בכתב-ידו של וילי: "אני שונא יהודים. זה לא מפני שאני המצאתי זאת; אלא מפני שנולדתי בארצות-הברית המזופתת הישנה והרבה מאד דברים יש שם שחודרים אליך מתחת לעורך. אבל אני גם שונא משום שאני מכיר את היהודים. הדרך לחופש השחור היא נגדם."

זוהי הערכתו, זוהי אימתו, זהו מה שמצא הסופר היהודי האמריקני בכתביו של הכושי, על כך קרא: רחמנס, מרסי, הוזה אומר, היהודי האמריקני חש, כי בתודעתו של הכושי הוא עומד בפני בעית השואה לא רק בעבר כי אם בהווה, במסלול אחר ובדרך אחרת. ועומד היהודי בעולם, והוא יצר את מדינתו, ועליה ערעור בדם ובאש. ועומד היהודי בעולם, ועליו לשאול את עצמו, בדרך דתית ובדרך חילונית, מהי השואה ומהי המדינה. ועליו לשאול את עצמו, מהי הארץ הזאת לו. התשובה יכולה לבוא רק מן ההיסטוריה. אין היא צריכה להיות מיתית-גורלית, בציור המנתק את ההתרחשות מן הרצף התבוני — מן המיי-תוס שחדר לתקופתנו נולד היטלר. ואם אין היא צריכה להיות מיתית עליה להיות מן התבונה ההיסטורית החותרת מן הספק אל התמונה הביקורתית. לא רק שעלינו להילחם כיום ברמת הגולן כאשר גלחנו ההולגדים לקיומם כאומה קטנה ליד תעלותיהם נגד הספרדים. דברים באים לנו במאות, משום שאנו מנושלי עולם במערכות ההיסטוריה; ובאים דברים לנו בסכך היום. בסיפור היהודי בפני הכושי שניהם גרים בקומה הרוסה אחת.

פתחתי בהסטה מן הקו אל הנקודה ומן החיים אל החוויה. אליה נוטה היצירה הספרותית מטבע ברייתה, והיא עשתה הרבה למעלה ממאה שנה להסיט במגמה

ונצטרפה עוד נקודה שלילית, והיא אולי נקודה שתקבע ותהיה טראומאטית יותר ויותר בימינו. יהיה די בערים הגדולות מתוך שנלחם לזהותו, מתוך שנלחם לעצמו, לחירותו, ראה עצמו כלוחם יחד עם כל חלכה, מדוכא ונידח. אבל משהו הולך ומתברר יותר ויותר, וזה שוב ניכר בשוקי ארצות הברית: בשעה שמדוכאים וחלכאים הולכים לחפש את זהותם, הם מחפשים אותה לא כיחידים, לא באותו דגם של התבוללות, אלא הם מחפשים אחר זהות קיבוצית. ובגיבושה של הזהות הקיבוצית הזאת באה התנגשות ביניהם ליהודים, בין היהודי שחבר ליחידים המתלכדיים בה. בצורה הבולטת ביותר הדבר הזה ניכר ביחסים בין היהודי ובין הכושי בארצות הברית. מה שראה היהודית כדגם של נסיעתו כיחיד אל תרבות העולם המשוחררת מן ההיסטוריה, טופח על פניו כגל חדש של גזענות — גזענות שחורה הממחישה במקביל לגזענות הלבנה שרב כוחה כעת, הממחישה את אפשרות הבריחה מן ההיסטוריה.

האיבה המתרקמת מתוך המאה הקודמת וגדולה ממנה בולטת ביותר ביצירתו של ברנארד מלמוד. הקורא את תיאורו של הכושי אצל מלמוד רואה שזוהי דמות מרחפת בין המוסיקה לבין המפלצת. לאחרונה כתב מלמוד ספר ושמו "הדיירים", והוא ספר-כריתות של האינטלקטואל היהודי לאפשרות המגע שלו עם הכושים. זה ספר מתוחכם ומורכב מאד. הוא מלא פחדים, וסיומו בעמוד שכולו Mercy ובתוכו פעם אחת המילה — רחמנס. זהו הסיום לניסוי האחזה של גיבורי הספר. הסופר היהודי שבספר מזדמן לו לקרוא מכתבי הסופר הכושי ולאחר שכמעט נותקו כל הקשרים ביניהם. ובין הכתבים האלה, סיפור הפוג-רום הראשון בארצות-הברית שכתב הכושי, היינו שכתב היהודי שביטא בשפתו של הכושי, לפי הרג-שתו, את מה שהוא חושש לעצמו מהם: חבורת פעילים כושים במעילי עור שחורים וכובעים עגולים מחליטה שטוב למען המהפכה שיהיה פוגרום בארצות הברית. מעמידים מתרסים משני קצותיו של גוש בניי-נים ברח' 127. במכוניות משא גנובות, וכשהם פועלים במהירות על-פי רשימות שהכינו קודם, הם מוציאים ממכסה אוטומטית, מחנויות נעלים, מחנות להלואות ומשאר בניינים כל 'ציוני' — לא חס ושלום 'יהודי' — שהם יכולים למצוא, גבר, אשה, ו"מה שביניהם". ואין כאן מן השטויות ההיטלריות, של שבירת הלונות ראוה, של אילוף ציונים לצחצח את המדרכות, לשים

העולם. להבין את העמידה שלנו בכל מקום. אנו זקוקים לעולם היסטורי. מפני שאחרת אין לנו אפילו דרך לבנות סמל גאות להתמודד עם אשר סביבנו, עם שהיה לפנינו, לבנות כלים רוחניים של ממש. יש מן האפשרות לעמוד במה שלימד רש"י: בכוחות בעבר ידענו לעצב דפוסים היסטוריים תבוניים בנסיי-בות חסרות תבוניות. ובשינוי נוסח של רש"י ובשינוי דברים אסיים, — "אומה הקדושה אם אין בכך תבונה כוח נושאיך יתפורר וייעלם".

אכסיסטנציאלית זו, לכן ראוי הדיון בעולמות הסמלים של גדולי הספרות, שגם חדרו אל נבכי ההיסטוריה, גם ביקשו לבטל משמעותה הסגולית. מסיים אני בעולם של סמלים מכוחו של אמן שחדר אל עולמה של החברה ושל ההיסטוריה, ברחובותיה של ניו-יורק כיום, ואף הוא חש אימי אתמול ומחר, אך לא ידע להציע אלא קריאת רחמים נואשת. ואילו עלינו להבין היזם את זכותנו, להבין את עברנו, להבין את היהודי זקוף הקומה שבימי הביניים ואת היהודי הפרובל-מאטי אשר ב-1973 ברחוב 127 בגדולה שבערי

לשבחם של המשברים רשאים אנו קודם-כל לומר: להט-הנפש הוא אבי דברים גדולים, היינו להט-נפש אמיתי, המבקש דבר-מה חדש ולא רק היפוכו של הישן — המשברים, ואפילו גילויי-הקנאות המתלווים עמהם (אמנם הכל לפי גילו של העם, שהמשבר עובר עליו) יש לראותם כאותות-אמת של החיים. המשבר עצמו הוא כלי-שרת לטבע, כמו הקדחת, וגילויי-הקנאות הם אות, שהבריות מכירים בדברים שחשובים בעיניהם מן הנפש והרכוש. מכל מקום, אסור לו לאדם להיות קנאי כלפי אחרים וזגואיסט חרד לנפשו שלו. — המשברים מבערים 'חמץ': תחילה מעבירים מן העולם הרבה דפוסי-חיים, שפרחה נשמתם מכבר ושבדרך אחרת לא היה אפשר לסלקם בשל זכויותיהם ההיסטוריות. וכן הם מבערים פסבדו-אורגניזמים שמעולם לא היתה להם זכות-קיום ואף על פי כן נתבצרו במרוצת הימים בכל תחומי החיים והם שגרמו בעיקר לאותה חיבה יתרה לכל בינוניות ולאותה שנאה כלפי החורג מגדר הרגיל. המשברים מסלקים גם את המורא, שגבר לאין שיעור, מפני 'הפרעה' ומעלים יחידים רעננים ואדירי-כוח.

(יעקב בורקהארט, עיונים בדברי ימי עולם, תרגום ח. איזק, מוסד ביאליק).